

Informatiebestand wandelroute Religieus Erfgoed Winsum

a. De Torenkerk.

De Torenkerk is een middeleeuwse kerk waarvan de oudste delen stammen uit de twaalfde eeuw, wellicht zelfs uit de late elfde eeuw. Uit de oorspronkelijke bouwtijd resteren nog tufsteen fragmenten in de zuidmuur van het schip. Hoe het schip er oorspronkelijk heeft uitgezien valt, mede door het aanbrengen van grote spitsboogvensters in de zestiende eeuw, niet te zeggen. Het schip heeft een eikenhouten kapconstructie. Het huidige romanogotische koor dateert uit de dertiende eeuw. Aan de buitenzijde is het vijfzijdige koor versierd met een fries in witte velden. Op het dak liggen originele monniken en nonnen.

De kerk bezit een offerblok uit 1692, talrijke zerken uit de 17e eeuw en jonger. De kerkorgel is in 1977 vervaardigd door de orgelbouwer Mense Ruiter.

De kerk heeft een inpandige toren uit 1693. De huidige toren verving een voorganger die waarschijnlijk een gereduceerd westwerk had. De vorm van de huidige toren, met als bijzonderheid de houten buitentrap, suggereert dat ook deze een westwerk heeft. De trap is in 1975-1976 gereconstrueerd aan de hand van gevonden overblijfselen van de oorspronkelijke trap.

In respectievelijk 1578 en 1584 werden de goederen van de gebroeders Pieter en Asinge Ripperda in Winsum gerechtelijk verkocht⁴. De stad verwierf toen onder andere twee borgen, de kerk met het kerkenland en vele landerijen. Hierbij inbegrepen waren de aan dit bezit verbonden rechten. Eén van deze rechten was het collatierecht dat onder andere inhield dat de eigenaar daarvan de dominee en de koster benoemde. Om zijn machtspositie te onderstrepen had de stad in 1634 een raadsgestoelte in de kerk laten plaatsen. Ook al maakte men nauwelijks tot geen gebruik van deze herenbank, het erin verwerkte wapen maakte duidelijk wie er de baas was. Ook het haantje op de toren in het wapen van de Stad Groningen. De stad leefde vaak op voet van oorlog met de "stad" Winsum door zijn gunstige ligging aan de mondig van de Hunze.

Buiten de kerk ligt het graf van de heer Geert Reinders, uitvinder van de entstof tegen de veepest en grondlegger van de huidige immunologie.

b. Pastorie.

Omschrijving Voormalige PASTORIE uit 1887 op nagenoeg vierkante plattegrond, opgetrokken in een rood-bruine baksteen, met alleen aan de voorzijde een gepleisterde plint onder een gepleisterde cordonlijst. Het afgeknotte schilddak is deels gedekt met een zwart geglaazuurde Friese golfpan en deels met een muldenpan en heeft vier gemetselde nokschoorstenen en een kroonlijst. T-vensters onder een segmentboog met gepleisterde sluitsteen geleden de gevels. Op de hoeken van de gevels gemetselde pilasters. b. Pastorie.

c. Synagoge.

Tot 1879 werden de godsdienstoefeningen van de joodse gemeente gehouden in de huissynagoge aan de Westerstraat te Obergum. Besloten werd een eigen synagoge te bouwen aan de Schoolstraat. Het bescheiden gebouwtje, opgetrokken in de zgn. 'Waterstaatstijl', is een typisch voorbeeld van een mediene synagoge. Tot 1934 zijn hier de joodse erediensten gehouden. De joodse gemeente was toen te klein voor de synagoge. Vanaf 1935 werd het gebouw verhuurd aan de Moderne Winsumer Bestuurdersbond, die door aankoop in 1940 eigenaar werd. De bond vernoemde het verenigingsgebouw naar de socialistische Joodse voorman Nathan (Nardus) Albert de Vries (Winsum, 1878 – Groningen, 1924): het N.A. de Vriesgebouw. De exploitatie is in de loop der tijd overgenomen door het NVV, later de FNV.

Bij een verbouwing in 1965 vond een ingrijpende wijziging plaats, waarbij bijna alle bijzondere eigenschappen die nog herinnerden aan de oude synagoge verdwenen. In 2009 werd de exploitatie door de FNV beëindigd en het gebouw overgedragen aan de 'Stichting Behoud Synagoge Winsum', die zorgde voor restauratie in de oorspronkelijke staat (2011). Zo zijn bij deze restauratie het oorspronkelijke tongewelf en de vrouwengalerij hersteld. Het mikwe is zichtbaar gemaakt onder een glazen plaat in de vloer. De synagoge is een gemeentelijk monument.

In 1993 is er tegen de oostzijde van de synagoge een Joods oorlogsmonument aangebracht naar een ontwerp van Jan Buwalda. Het monument bestaat uit twee glazen panelen waarop de namen zijn vermeld van de dertien slachtoffers uit Winsum die in 1942 zijn vermoord in Auschwitz. Op het rechterpaneel staat een tekst die is ontleend aan Jozua 4:6-7.

d. Nicolaaskerk.

De historie van Obergum kan niet los gezien worden van haar zusterdorpen Winsum en Bellingeweer, dat op het kerkhof na geheel verdwenen is. Deze drie dorpen lagen elk op een wierde. Winsum groeide uit tot een belangrijke handelsnederzetting en in 1267 stichtten de dominicanen er een van de belangrijkste kloosters van Groningen. Hier vergaderden in de 16e eeuw nog de Staten der Ommelanden, maar de kloosterkerk werd gesloopt omstreeks 1600.

De 13e-eeuwse kerk van Obergum ligt op het hoogste deel van de wierde en heeft een enkel schip dat aan de oostzijde is afgesloten met een driezijdig koor. Aan de westzijde bevindt zich een ongelede toren met zadeldak. In de 15e eeuw werd de kerk naar het oosten verlengd, te zien aan een verticale inspruing in de noord- en zuidmuur. De spitsboogramen uit de 18e eeuw zijn veel groter dan de rondboogramen in het oudere deel. Tegelijkertijd kreeg het koor toen een driezijdige sluiting met eenmaal versneden steunberen. De bovenkant van de muren zijn rondom voorzien van een zaagtandfries.

De toren met zadeldak uit de 14e eeuw was oorspronkelijk vrijstaand, maar is later met de kerk verbonden. In de noordoostelijke gevel van het koor is een lengtemaat (ongeveer 4 voet: bijna 1,30 m.) gemetseld in baksteen; een soort standaardmaat voor de dorpelingen.

Het kerkinterieur werd in 1844 verbouwd en in 1970-'71 is de hele kerk gerestaureerd. Tot de inventaris behoren een preekstoel in Lodewijk XV-stijl met wapens van Van Nyeveen, Sichterman en Vinkers (1780), een eenvoudige avondmaalstafel (1790) en een herenbank (eind 18e eeuw). In het koor staat sinds 1971 een kabinetorgel van H.H. Hess uit ca. 1775, afkomstig uit de kerk van Terhorne.

e. Westerstraat 21 voormalige huissynagoge.

Deze vroeg 18e-eeuwse woning is op basis van een oude bouwtekening in 2008 teruggebracht naar de bouwvorm uit de tweede helft van de 19e eeuw. Daarmee heeft het voorhuis weer 'schoulers' gekregen. In de woning, die in 1834 in bezit is van Antje Hendriks-de Vries, huurt het synagoge- bestuur in de dertiger jaren van de 19e eeuw een kamer voor het houden van de Joodse eredienst. Het gaat om een apart vertrek, dat rechtstreeks via de steeg naar het Winsumerdiep bereikbaar is. De huur is aanvankelijk 28 gulden per jaar. Gelet op de bouw- wijze (de zolder boven deze HUISSYNAGOGE staat in open verbinding met de rest van de woning) moeten de gebeden en het gezang in het hele pand en waarschijnlijk ook daarbuiten hebben geklonken. Later zal het bestuur bij de subsidieaanvraag voor de bouw van de nieuwe synagoge in de Schoolstraat aan het ministerie schrijven: "Tot nu toe heeft zij zich in het uitoefenen van haar taak moeten behelpen in een dompig gehuurd lokaal, veel te klein en geheel ongeschikt voor haar heilige bestemming".

f. WESTERSTRAAT 14 woonhuis Rebbe ABRAHAM DE VRIES (1848-1933)

het huis aan de Westerstraat 14 woonde **ABRAHAM DE VRIES** (1848-1933) met zijn gezin. Het huis is na de oorlog afgebroken en vervangen door nieuwbouw. Abraham stamt uit de andere (minder welgestelde) familie de Vries. Hij is de kleinzoon van stamvader en slager/koopman Levi Lazarus de Vries (1760- 1837) die zich in 1808 vanuit Sauwerd in Winsum vestigt.

Als Abrahams vrouw in 1896 overlijdt, blijft hij met vijf kinderen achter. Zijn jongste dochter Betje, is dan nog geen jaar oud. Vanaf 1881 is hij lid van het synagogebestuur en in 1922 wordt hij voorzitter. Abraham de Vries had een indrukwekkende gestalte. Hij ging in het zwart gekleed en men beschouwde hem algemeen als rebbe van de Joodse Gemeente. Van beroep is hij kippen- en schapen-slachter, sjouchet (ritueel slachter) en voorzanger tijdens de eredienst. Als Eenrum in later tijd geen Joodse slager meer heeft, rijdt hij per taxi naar Eenrum om ook daar koosjer te slachten.

Na zijn overlijden in 1933 worden op zijn grafsteen op de Joodse begraafplaats aan de Munsterweg twee gezegende handen afgebeeld, ten teken van zijn priesterlijke waardigheid.

Van Abrahams' vijf kinderen trouwen alleen zijn oudste zoon Samuel en zijn jongste dochter Betsie. Essie, Comprecht en Roosje blijven ongehuwd in het ouderlijk huis wonen. Roosje overlijdt in 1941 in Winsum. De avond voor zijn vertrek naar Westerbork geeft Comprecht zijn Thoraboeken en mezoeza (een kokertje met een heilige tekst die Joden als vorm van onderlinge solidariteit en ondergeschiktheid aan de Allerhoogste aan hun deurpost bevestigen) aan dominee Nolle van de Obergumer kerk.

Essie en Comprecht komen beide om in Auschwitz.

WAAR LAGEN DE KLOOSTERGEBOUWEN?

Binnenkerkhof

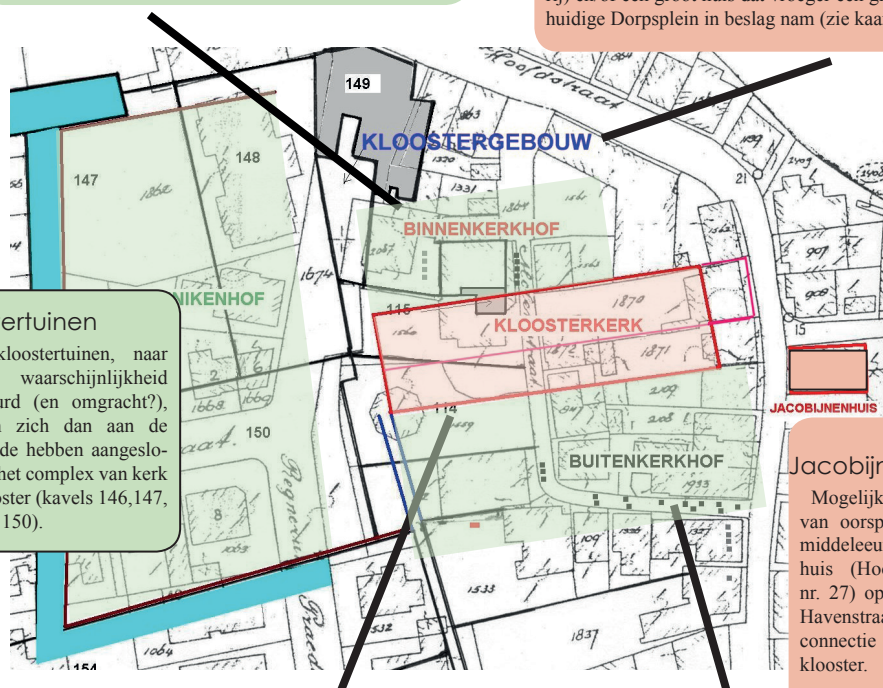
Ten noorden van de kloosterkerk zou het binnenkerkhof gelegen kunnen hebben, de plaats waar uitsluitend de mannelijke bewoners ter aarde werden besteld. Dit binnenkerkhof kan zich, deels onder de huidige bewoning, in westelijke richting hebben uitgestrekt, wellicht tot aan en mogelijk tot op het huidige Dorpsplein.

Kloostergebouwen

Indien het binnenkerkhof, zoals hier verondersteld, aan de noordzijde van de kerk heeft gelegen, impliceert dit ook, op grond van de conventies die de dominicanen in acht namen bij de bouw van hun kloosters, dat de eigenlijke kloostergebouwen ook daar gelegen moeten hebben. Min of meer aansluitend op de kerk zouden deze dan te zoeken zijn aan de Hoofdstraat-Winsum nr. 12 en 10 (nu winkel en werkplaats Pol), mogelijk zelfs met inbegrip van nr. 1 (drogistrij) en/of een groot huis dat vroeger een groot deel van het huidige Dorpsplein in beslag nam (zie kaart perceel 149).

Kloostertuinen

De kloostertuinen, naar alle waarschijnlijkheid ommuurd (en omgracht?), kunnen zich dan aan de westzijde hebben aangesloten op het complex van kerk en klooster (kavels 146, 147, 148 en 150).

Jacobijnenhuis

Mogelijk heeft ook het, van oorsprong grotendeels middeleeuwse Jacobijnenhuis (Hoofdstraat-Winsum nr. 27) op de hoek van de Havenstraat nog enigerlei connectie gehad met het klooster.

Kloosterkerk

De drie oost-west lopende puinbanen in de noord-zuidtak van de Molenstraat en de aard van de bouwrestanten zouden erop kunnen wijzen dat wij hier te doen hebben met de funderingsrestanten van twee of drie muren van de kloosterkerk van het Jacobijnenconvent. Zoals reeds opgemerkt, sluiten de ligging en richting van deze puinbanen aan op een drietal recentere oost-west lopende, langgerekte perceelgrenzen, nl. die van de kavels van de huizen en tuinen van Hoofdstraat-Winsum nr. 16 en 18 en die van Molenstraat nr. 5 en ten dele nr. 7. Zoals alle middeleeuwse kerken zal ook de Winsumse kloosterkerk in west-oost richting gebouwd zijn geweest.

Buitenkerkhof

Ten zuiden van de kloosterkerk lag waarschijnlijk het buitenkerkhof, de plek waar mannen en vrouwen, leken dus, die op enigerlei wijze met het klooster en de dominicanen verbonden waren, begraven werden. Hoever het buitenkerkhof zich precies heeft uitgestrekt is moeilijk te zeggen, maar er zijn aanwijzingen dat het zich voortzette in zuidelijke richting.

h. Bij Kloosterstraat 8 is een gedeelte van de muur van het Dominicaner Klooster gevonden en staat als een ornament aan de straatzijde. Zie bijgaande overzichtskaart (Pag. 3) van het terrein van het Dominicaner klooster.

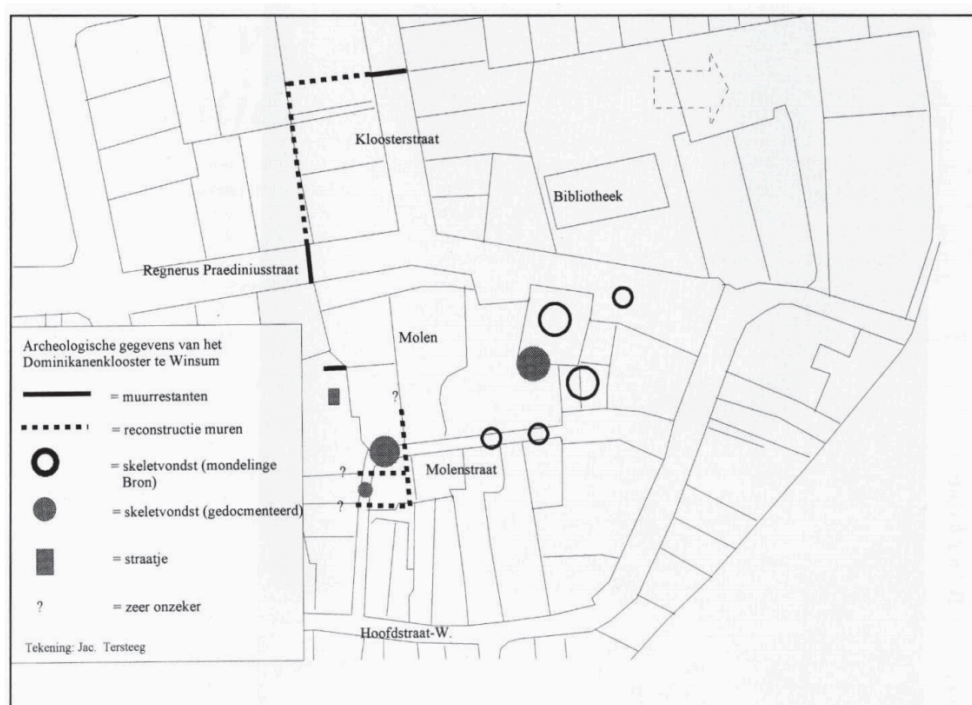
Het klooster werd in 1276 gesticht door Dominicanen. Zij voorzagen bedelend in hun onderhoud en verlangden weinig grondbezit. In die zin waren zij geen concurrenten voor de in dit gebied al heersende kloosterorden. Na hier ketters vervolgd te hebben, legden zij zich vooral toe op studie en 'zielzorg' in de wijde omgeving. Het einde van hun bestaan werd ingeluid door de Reformatie, die 500 jaar geleden door Maarten Luther in 1517 in gang gezet werd. Langzaam kregen de protestanten de overhand, wat uitmondde in de Beeldenstorm, waarna het Winsumer klooster werd opgeheven. Het was zwaar beschadigd, de stenen werden gebruikt om het dochterklooster in Groningen te herstellen. Uit een oorkonde uit 1580 blijkt dat alleen de kerk behouden bleef en gerestaureerd werd. Maar later is ook deze afgebroken. Zowel het klooster als de kerk zijn volledig van de kaart verdwenen.

i. Jacobijnenhuis of voormalig Abtenhuis van het Klooster op de hoek Hoofdstraat/Havenstraat.

Het Jacobijnenhuis ligt op het hoogste punt van de Winsumer wierde, tussen de beide molens. Bij de restauratie bleek dat delen van het huis nog aanzienlijk ouder zijn. Lange tijd – van de 13e tot de 16e eeuw – heeft in Winsum een Jacobijnenklooster (synoniemen met Dominicanerklooster en Predikheren) gestaan. Na de opheffing van het klooster werd het namelijk tot de grond toe afgebroken. Bij het begin van de restauratie ontdekten bouwhistorici in de zuidmuur van het pand de sporen van kloostervensters. Nader onderzoek – ondermeer naar de roze verf op het pleisterwerk – toonde aan dat het hier om 13e of 14e eeuwse vensters moet gaan. Eén van deze vensters is – hoewel uiteraard dicht gemetseld – nog vrijwel gaaf. Daarnaast werden de restanten van nog zes van deze vensters aangetroffen. Een gebouw dat in die tijd zeven van deze vensters had, moet een belangrijk gebouw zijn geweest. Hoewel de bewijsvoering niet sluitend is te krijgen, lijkt het aannemelijk dat het gebouw onderdeel heeft uitgemaakt van de kloostergebouwen: als huis van de prior, als gastenverblijf, eetzaal o.i.d. Na de vondst van deze kloostervensters werd de restauratie enkele maanden stil gelegd voor opgravingen. Bij die opgravingen werden tal van voorwerpen aangetroffen uit verschillende periode's. Met name werden veel gebruiksvoorwerpen (of restanten daarvan) gevonden in gedempte waterputjes. Wanneer er geen andere expositie plaatsvindt, worden deze vondsten tentoongesteld in de vitrines van het Jacobijnenhuis. In 2003 werd de restauratie voltooid.

j. Gevonden resten van het kloosterkerkhof in de Molenstraat.

In 1948 en 1949 zijn er diverse skeletten gevonden bij graafwerkzaamheden aan de molenstrata. Het bleek de kerkhof van het Dominicanerklooster te zijn.

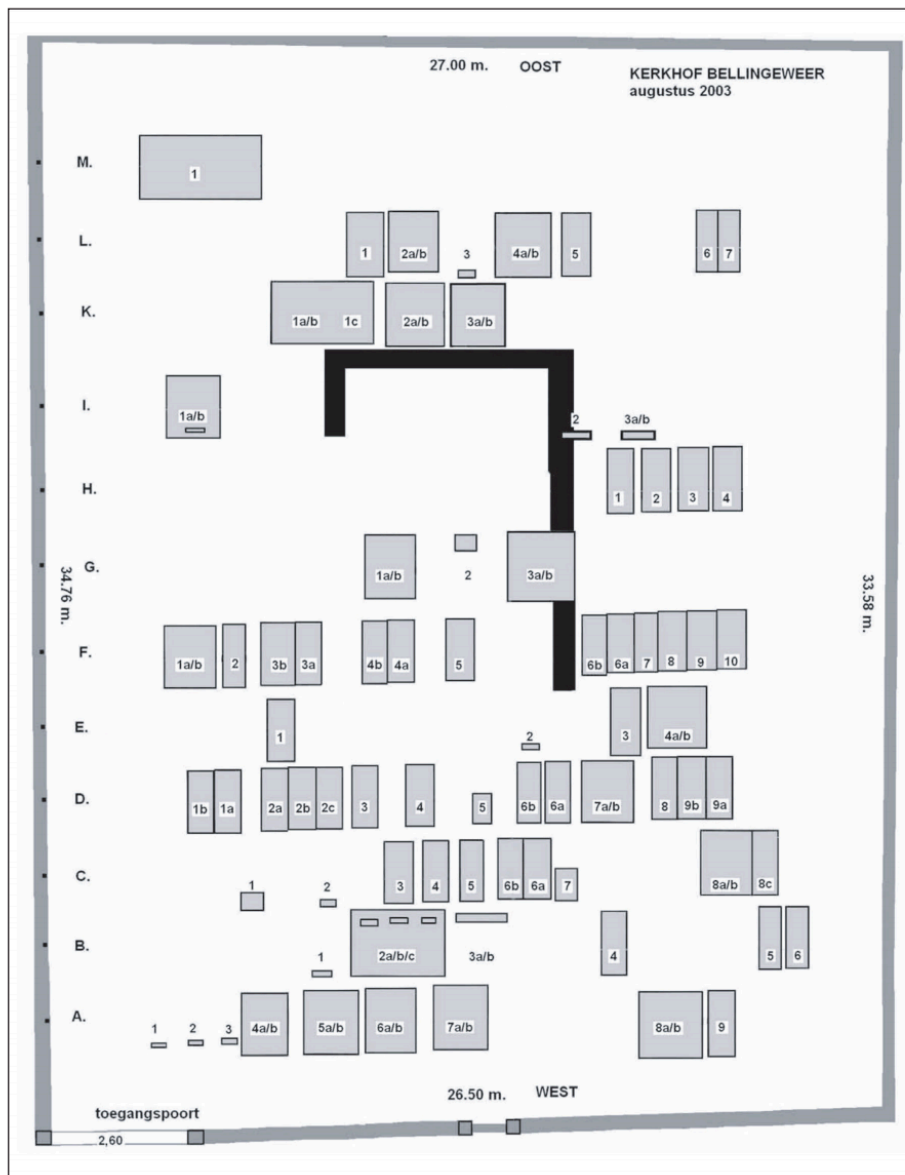
Afbeelding 5: Kaartje van vondsten en aanwijzingen t.a.v. het klooster tot omstreeks 1997.

K. Gereformeerde kerk.

Door de vele verbouwingen heeft de kerk een vooral eclectische bouwstijl.

I. Begraafplaats en tevens locatie voormalige kerk Bellingeweer.

Bellingeweer is tegenwoordig een deel van het dorp Winsum. Oorspronkelijk is het een zelfstandig dorpje geweest, gebouwd op een wierde, daterend van het begin van onze jaartelling. Het had een eigen kerk, die in 1824 is afgebroken. Het kerkhof is wel bewaard gebleven. Zie onderstaande tekening.

Bron: Infobulletin Winshern

 Grafmonument Fundering kerk (2003)

m. Historische Joodse begraafplaats.

In februari 1866 koopt het synagogebestuur een perceel ten oosten van Winsum, dat ingericht wordt als begraafplaats.

De begraafplaats is op basis van de Monumentenwet uit 1988 gewaardeerd als een beschermd monument en thans in bezit van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap in Amsterdam. De rechtopstaande grafstenen verwijzen naar de Oost-Europese afkomst van de Winsumer Joden, dit in tegenstelling tot de liggende grafstenen van de Joden uit Zuid-Europa.

Op de begraafplaats zijn 49 graven met een grafsteen bewaard gebleven. Gezien de ligging van de graven zijn er mogelijk 25 graf-stenen verloren gegaan. Uit genealogische gegevens blijkt dat er onder meer ook begraven liggen: Sara Levies de Vries (1808-1868, dochter van Levi Lazarus de Vries), Rachel Garson-Levie (1784 -1869, weduwe van godsdienstleraar Emanuel Garson, eerder weduwe van Elias Oeser) en de broers Symon van Berg (1838-1870) en Izaäk van Berg (1836- 1877). Op deze drie graven hebben in het verleden zeker ook grafstenen gestaan.

Tot 1885 wordt de begraafplaats in Winsum ook regionaal gebruikt. Ongeveer de helft van de geïdentificeerde graven is bezet door overledenen uit dorpen als Bedum, Eenrum, Leens en Ulrum. Maar Leens en Warffum hebben later eigen Joodse begraafplaatsen gekregen, respectievelijk in 1878 en in 1885. Vaak begint het grafschrift met de Hebreeuwse letters PN of PT, wat 'hier rust' betekent, en het wordt af-gesloten met de letters TNSBH: 'Moge zijn/ haar ziel gebonden zijn in de bundel der levenden'. Ook de Joodse jaartallen wijken af van onze westerse jaar-telling. In het Jodendom telt men namelijk vanaf de schepping van de wereld. Globaal kan men ons jaartal benaderen door van het jaartal op een Joodse grafsteen het getal 3760 af te trekken. Zo staat op de grafsteen van Jacob Comprecht de Vries, die volgens de Burgerlijke Stand op 25 november 1843 is geboren, het Joodse jaartal 5604.

Het graf van Rebbe Abraham de Vries. Boven aan de grafzerk zijn zegenende handen afgebeeld te teken van zijn priesterlijke waardigheid.